

Molčanje o holokavstu, v katerem je bilo ubitih tudi milijon in pol otrok, bi moralo biti za vselej preseženo /.../.

Naj se temu pozivu avtorice pridružimo v čim večjem številu.

Muzej holokavsta v Jeruzalemu se imenuje Jad Vašem (Yad Vashem), spomin na imena. Da jih nikoli ne bi pozabili: ustreljenih, obešenih, uplinjenih. Ime jim je bilo Hana, Anne, Izidor, Hélène, Etty ...

Kristina Picco

ZVEZDNA PROGA

Razstava o holokavstu

V Mariborski knjižnici smo v sodelovanju s Sinagogo Maribor in Prvo gimnazijo Maribor pripravili razstavo *Zvezdna proga – razstava o holokavstu*, ki je bila kljub relativno zapleteni in tabuizirani tematiki namenjena tako odraslim kot mladim. Pri slednjih smo bili primorani, med drugim tudi zaradi prostorske stiske, razstavo razdeliti. To smo storili skladno s siceršnjo postavitvijo lep-slovja v Mariborski knjižnici – na tri starostne skupine. Medtem ko smo se v Sinagogi Maribor osredotočili na usodo mariborskih judovskih družin Kohnstein in Singer, smo v knjižnici, ob ustreznem zgodovinskem kontekstu in upoštevanju strokovne literature, izhajali predvsem iz književnosti. Tako smo opredmetili povezanost in napetost, ki obstajata med literaturo in zgodovino.

Književnost in zgodovina

Kot je znano, v nekaterih evropskih jezikih zgodba in zgodovina izhajata iz istega besednega korena, o podobnostih in razlikah med njima pa je v znameniti

Poetiki pisal že Aristotel: zgodovinopisje govori o posameznostih, poezija pa bolj o splošnem, natančneje o tem, kar bi se po zakonih nujnosti in verjetnosti utegnilo zgoditi. To je tudi tista temeljna razlika, ki se je zaveda sodobno raziskovanje holokavsta: suhoparna dejstva dobijo povsem drugačne, predvsem globlje in pretresljivejše razsežnosti, če žrtve in rablji dobijo obraze, intimne zgodbe, imena in priimke. Vse to vsebuje književnost, saj implicitno govori o individualnih življenjskih zgodbah.

Temelj tistega dela razstave, ki se je nanašal na mlade in na katerega se bo pretežno navezovalo naše besedilo, so predstavljala domača ali prevedena leposlovna dela. Iz njih smo izbrali tiste odlomke, za katere smo menili, da v čustvenem in psihološkem pogledu najmočneje izražajo tista stanja, v katera so posameznika pahnile družbenozgodovinske razmere. Na ta način smo ustvarili mozaik utrinkov, iz katerih smo pričeli sestavljati celoto človeških življenj v ekstremnih okoliščinah. Tako smo dobivali objektivne orise nekega časa, predvsem pa intimno čustveno napetost literarnih likov, a tudi bralcev in gledalcev. Teme, ki so se v izbranih delih vedno znova pojavljale, so naslednje: družbeno izobčenje, ožigosanje z Davidovo zvezdo, skrivanje zaradi preživetja, deportacije, življenje v koncentracijskem taborišču, konfliktni medosebni odnosi, psihofizični razkroj kot posledica dolgotrajnega življenja v grozljivih pogojih in slednjič smrt. Vse to smo zaobjeli z razlago zgodovinskih dejstev na eni strani, na drugi pa smo poiskali simbolne pojasnitve, ki imajo z govorico nezavednega še večji vpliv.

Pri vsaki razstavi je ob vsebinski opredelitvi enako pomemben, če ne celo bolj, likovni jezik. Tudi v tem smislu smo se odločili, da ne bomo uporabljali grozljivega slikovnega materiala, pač pa smo obiskovalce želeli nagovoriti skozi estet-

ske elemente, ki sicer ob prvem stiku z gradivom ne delujejo tako agresivno. Njihov učinek ni zato nič manjši, zdi se nam, da z zamikom delujejo celo globlje. Naleтели pa smo na težavo, saj je slikanic o holokavstvu izredno malo. Dragica Haramija v monografiji *Holokavst skozi otroške oči* (2010) ugotavlja, da na Slovenskem ne obstaja nobena izvorna slikanica na to temo, žal pa v slovenskem jeziku nimamo niti nobenega prevoda. V slovenskih knjižnicah naj bi imeli le tri originalne slikanice na to temo, in sicer: Ruth Vander Zee: *Erika's story* (2004); Christophe Gallaz: *Rose Blanche* (1985) in Anton Fortés: *Smoke* (2009). K temu bi lahko dodali še zgodbo Naomi Morgenstern *I wanted to fly like a butterfly* (1998), ki bi jo prav tako lahko namenili najmlajšim bralcem. Prvo in zadnje navedeno delo sta nastali po resnični zgodbi, preostali dve pa sta izmišljeni, čeprav je za tovrstno literaturo značilno, kakor poudarja Haramija, da jo bistveno opredeljuje zgodovinski kontekst. Pri tem kaže posebej omeniti ilustratorja Roberta Innocentija, ki je ilustriral slikanici *Erika's story* in *Rose Blanche*; pri zadnji je bil celo idejni avtor zasnove. Omenjena slikanica je zanimiva zlasti zaradi večjega deleža fikcije in posledično odmika od golih zgodovinskih dejstev – tako je tudi konec odprt in precej dvoumen, saj je smrt deklice, ki nosi hrano svojim vrstnikom v taborišče, nejasna. Popolnoma fiksijska je še slikanica *Smoke*, za katero je avtor našel navdih v delu *Deček v črtasti pižami* Johna Boyna in filmu *Življenje je lepo* Roberta Benignija. V primerjavi z Innocentijem, katerega ilustracije so trdno zasidrane v okvir stvarnosti, je delo poljske ilustratorke Joanne Concejo fantazijsko in zelo nežno. Njena risba je asketska, saj se večinoma izraža s svinčnikom ali sivo barvico. Njen slog je pravzaprav precej nadrealističen.

Takšno izogibanje temi holokavsta ne samo v slikanicah ampak v besedilih za

najmlajšo starostno skupino nasploh, je povsem v nasprotju s partizansko pravljico, ki je v letih po vojni doživljala pri nas velik razmah. Kakor ugotavlja Darka Tancer Kajnih (1995), gre v teh besedilih za poudarjanje ideologije, ki izrablja pravljici lastno polariteto med dobrim in zlim. Čeprav bi na prvi pogled upovedovanje o življenju v koncentracijskih taboriščih morda nudilo še jasnejši izris omenjene komplementarnosti, to najbrž zaradi preveč intenzivne bližine deviantne smrti in zlorab ni mogoče.

Druga stvar, ki jo kaže omeniti, je delež fikcije v besedilih o holokavstu. Haramija poudarja, da so besedila za mlade drugačna od tistih za odrasle, saj je v njih odločujoča otroška perspektiva, ki že sama po sebi vnaša več domišljij-skih potez, s tem pa na svojevrsten način tudi manj tragike. Lepslovna dela za odrasle lahko po Haramiji razdelimo na dnevniške zapise, avtobiografske romane, memoarje ali zgodovinsko prozo, ki niha v obratnem sorazmerju, kakor po Silvi Trdina navaja avtorica, med večjim ali manjšim deležem zgodovinske stvarnosti na eni in fikcije na drugi strani; vsebinsko pa obravnava pripravo na holokavst, skrivanje, usode preživelih zaradi skrivanja, usode preživelih v koncentracijskih taboriščih in usode uplinjenih.

Pomembna razlika med književnostjo za mlade in odrasle je tudi ta, da književnost za odrasle govori o življenju v koncentracijskih taboriščih precej natančno, mladinska književnost pa to počne v veliko manjši meri, zabrisano in z zamegljenimi zgodovinskimi izhodišči. Čeprav se o holokavstu mnogo let ni govorilo in ta tematika šele v zadnjem obdobju doživlja razcvet, se kljub temu ponuja sklep, da razvoj zgodovinske proze kot žanra s časovnim odklonom dobiva vedno več domišljij-skih potez. Razlog morda obstaja v tem, da pisatelji mlajše generacije niso imeli neposrednih

izkušenj s koncentracijskimi taborišči in v vseh primerih niti sorodstvenih vezi z žrtvami. Poleg slikanice *Smoke* lahko velik delež fikcije namreč opazimo še v že omenjenem *Dečku v črtasti pižami*, ki ga je napisal leta 1971 rojen irski pisatelj, kar pomeni, da ni niti prostorsko neposredno povezan s tem delom zgodovine. Pred nedavnim je izšel v slovenščino preveden roman prvega dela trilogije avstralskega pisatelja Morrisa Gleitzmana *Nekoč* (2011). Delo je navdihnili življenjska zgodba zdravnika, sicer predstojnika sirotišnice, ki je prostovoljno izbral smrt skupaj s svojimi obsojenimi gojenci; sama zgodba prvoosebnega junaka, dečka Feliksa, pa je popolna fikcija. Nekaj podobnega je možno trditi tudi za roman *Noetov otrok* (2005) Erica-Emmanuela Schmitta.

Sklenemo lahko, da je holokavst v mladinski književnosti tabu, vendar na prav poseben način. Če namreč pregledujemo spisek tabu tem, potem moramo ugotoviti, da se med njih sploh ne uvršča. Vrzeli ne opazimo samo pri slikanicah, ampak tudi o holokavstu v najožjem smislu, torej življenju v koncentracijskem taborišču in deviantni smrti. Pri tem je nujno poudariti, da se znotraj obravnavanega tabuja, ki to še sploh ni postal, pojavljajo še drugi tabuji, kot denimo psihofizične zlorabe, drugačnost in smrt.

Zgodovina in književnost

V stanovanjskem bloku, v katerem živim, prebiva približno 50 ljudi. Blok je del soseske, soseska četrta in četrta mesta. Tako bi lahko stopnjeval še naprej, dokler se nazadnje ne bi ustavil pri vesoljni človeški skupnosti. Ta človeka nemalokrat navdaja z občutki veličine, strahospoštovanja ali neobvladljivosti. Pri tem pa se pogosto pripeti, da se odmaknemo od bistva človeške družbe

– od tega namreč, da сосед, someščan, rojak ali celo nekdo z druge poloble ni le zidak v Babilonskem stolpu, ampak človek z obrazom, z željami, s strastmi in težavami, skratka z življenjem, kot ga živimo sami. Številke in odstotki nam sicer razkrivajo težko doumljive razsežnosti človeštva, a veliko pomembnejših hkrati zakrijejo.

Podobne pasti prinaša tudi zgodovina. V iskanju in približevanju objektivnosti nam njeni mejniki, obdobja in epohe ter perspektive in posplošitve prepogosto zamegljijo njen pravi smisel in poslanstvo – pripovedovati o človekovi preteklosti. Ni naključje, da je zgod(b)ovina tako po svojem bistvu kot etimološko in semantično povezana z literaturo. Druži ju interes za človeka. Zgodovinar skuša njegovo ravnanje ovrednotiti preko znanstvene metodologije, a je v želji po doseganju ultimativne objektivnosti obsojen na neuspeh. Navsezadnje, človeka ne moremo iztrgati iz njegove lastne subjektivitete. Po drugi strani umetniška svoboda literatu omogoča subtilno seciranje človeka, brskanje po najbolj skritih kotih njegove zavesti in podzavesti, ne da bi pri tem omogočala kakršnekoli posplošitve. Literatura in zgodovina si torej na pol poti podajata roke, lahko pa tudi zdrsneta povsem druga mimo druge v blodnjak stranpota, ki so posledica antagonizmov v človeku samem.

Večno človekovo razklanost med večnost v njenem najbolj vzvišenem pomenu in bestialnost, torej njeno popolno nasprotje, najceloviteje zajamemo, če ju opazujemo skozi prizmo enega najtemnejših obdobj v moderni človekovi zgodovini – holokavsta oz. ustrežnejše šoe (hebr. šoah – katastrofa). Ker smo že pošteno zakoračili v 21. stoletje in je pričevalcev iz dneva v dan manj, se spomin na institucionalizirano in industrializirano uničenje 6 milijonov evropskih Judov vse bolj spreminja le v eno od poglavij zgodovine. Zdi se, da je tematika, ki

jo sicer spremlja obvezna zapoved »naj se ne ponovi nikoli več«, že dokončno »prekopana« in ovrednotena z najrazličnejših perspektiv. Lahko bi rekli, da smo jo že umestili v zgodovinski panteon, a je zaradi splošnega nelagodja, ki nam ga vzbuja, postavljena na njegovo senčno stran. Holokavst je doživel povsem naravno induktivno preobrazbo spomina: iz subjektivnega, ki omogoča nešteto različnih pogledov, vidikov in interpretacij, v kolektivnega, ki biva v splošnem konsenzu števil, podatkov in ugotovitev. Tako imamo danes pred seboj sistematiziran zgodovinski kompleks, ki zadostuje interesu povprečnega vedoželjnejša.

Po drugi strani proces transformacije spomina vsebuje anomalije ali povedano drugače: nekatera zgodovinska zrna padejo mimo skupnega sita. Ker gre pri zgodovini konec koncev le za interpretacijo preteklosti, ki soutemeljuje sedanost in opravičuje prihodnost (zato jo tudi pišemo vedno znova), je zgodovinsko polje na široko odprto vsakovrstnim pragmatikom, manipulatorjem in prikrojevalcem. V primeru holokavsta imam v mislih njegove zanikovalce in raznovrstne revizioniste. Na srečo takšna zgodovinska zrna ne kalijo.

Na popolnoma drugačnih predpostavkah temelji manj vidna, a toliko bolj bazična mikrozmogovina, t.j. zmogovina majhnih skupnosti, skupin in, v končni posledici, zmogovina posameznikov. Lahko bi ji pripisali vlogo mitološkega velikana Atlanta, saj podpira oz. s posameznimi zidaki gradi celotno zgodovinsko nadstavbo. Prav tu obe muzi, Klio in Kaliopa, stopata z roko v roki: človekova subjektiviteta postane metoda in kategorija zgodovinske znanosti in s tem nekoliko omili sizifovsko iskanje objektivnosti.

Če torej z mikrozmogovino najgloblje zarežemo v osebne usode in se šele tako najbolj približamo bistvu zmogovine, pa

je vloga literature z vso svojo navidezno neobvladljivo subjektiviteto pravzaprav paradoksalno preprosta. Gre za dejavnost, pri kateri človek sočloveku in samemu sebi nastavlja ogledalo. Ogledala pa seveda podobe tudi pačijo in zamegljujejo, a vse to v literaturi ostaja znotraj človeških meja. Tu je človek navsezadnje prikazan takšen, kot v resnici je, z vsemi vrtilinami in slabostmi. Neiskrenost in manipuliranje je v literaturi veliko lažje prepoznati, saj so njeno bistvo, poleg larpurlartističnega estetskega užitka, predvsem katarza in uglasitev človeka s svetom ter samim seboj.

V današnjih družbenih razmerah, za katere sta značilni eliminacija smrti oz. njeno tabuiziranje, je sestrski odnos med zmogovino in literaturo primerno izhodišče za razmišljanje o prihodnosti, še zlasti če si prizadevamo, da ne bi pozabili nekaterih najbolj zavrženih človekovih dejanj. Literatura torej sodobnika z najrazličnejših vidikov sooča s holokavstom, postavlja ga v zrcalno sobo, v kateri se prepozna kot žrtev, rabelj ali pasivni opazovalec. Gotovo je o teh stvareh bolje brati, jih reflektirati, kot jih doživljati na lastni koži. Po drugi strani pa je potrebno uveljavljen monolitni zgodovinski kompleks šoe retrogradno prestrukturirati, ga razgraditi na posamezne zidake, se pravi deduktivno prestopiti od splošnega k posameznemu, od množic k imenom in življenjskim usodam. Samo tako se lahko izognemo pozabi in samo tako lahko holokavst ostane svarilo prihodnjim rodovom.

Rdeča nit razstave *Zvezdna proga* je bilo torej prepletanje književnosti in zmogovine ter ustvarjanje njunega skupnega makro in mikrokozmosa. Na ta način smo se skušali približati antagonizmom človeka in človeštva, kar posameznika napeljuje k odgovornosti do storjenih dejanj.

Andreja Babšek, Klemen Brvar